

УДК 811.111'01'366.52

Л. Т. Мойсей – асистент кафедри англійської мови,
аспірант Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

Концептосфера чоловічого роду давньоанглійського періоду

*Роботу виконано на кафедрі англійської мови
ЧНУ ім. Ю. Федьковича*

У статті проаналізовано концептосферу чоловічого роду давньоанглійського періоду. Основну увагу приділено визначенню домінантних концептів, що входять до її складу, та виокремленню їхнього концептуального ядра. З'ясовано, що чоловічим родом маркувалися іменники з характерними компонентами хоробрості, сили, активності, релігійності та негативу.

Ключові слова: давньоанглійська мова, концептосфера, чоловічий рід, концепт, лексико-семантична група, ядро, домінанта, периферія.

Мойсей Л. Т. Концептосфера мужского рода древнеанглийского периода. В статье анализируется концептосфера мужского рода древнеанглийского периода. Основное внимание сосредоточено на определении доминантных концептов, которые входят в ее состав, и выделении их концептуального ядра. Установлено, что мужским родом маркировались имена существительные с характерными компонентами храбрости, силы, активности, религиозности и негатива.

Ключевые слова: древнеанглийский язык, концептосфера, мужской род, концепт, лексико-семантическая группа, ядро, доминанта, периферия.

Moysey L. T. Conceptual System of the Masculine Gender in Old English Period. The article deals with the conceptual system of the masculine gender of Old English. The emphasis is laid upon the dominant concepts, which belong to its structure, and singling out their conceptual nucleus. It is proved that the nouns with the components of bravery, power, activity, and negativism are marked with the masculine gender.

Key words: Old English, conceptual system, masculine gender, concept, lexical-semantic group, nucleus, dominant, periphery.

Постановка наукової проблеми та її значення. Зміна наукової парадигми в лінгвістиці, яка ґрунтується на антропологічному підході, сприяла переосмисленню багатьох мовних явищ. Серед них особливої уваги заслуговує категорія роду англійської мови, що традиційно належить до граматичної у зв'язку з наявністю в ній опозицій (*he/she/it*), які були ще в давньоанглійській мові.

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. Можна досліджувати категорію, на думку О. Есперсена, не виходячи за межі граматики. Однак як тільки виникає запитання, що ця категорія відображає, ми відразу потрапляємо зі сфери мови у зовнішній світ [4, 56–57]. Цю тезу підтверджують слова Д. А. Штелінга, що граматична категорія не може не відображати основний закон людського пізнання, тому потрібно пов'язати структуру граматичної категорії з мисленням людини [13, 110–111]. Поняття і концепти, за В. І. Карасиком, – це найпоширеніші терміни, якими називають ментальні утворення. Поняття – це думка про предмети і явища, яка відображає їхні спільні й суттєві ознаки, а концепт – ідея, що охоплює не тільки абстрактні, а й конкретно-асоціативні та емоційно-оціночні ознаки. Концепти – це ментальні утворення, які становлять фрагменти досвіду, що зберігаються в пам'яті людини. Вони закріплюються у вигляді різноманітних стереотипів і дають змогу передати інформацію про них іншим людям. Їхнє значення закріплює в індивідуальному й колективному досвіді важливі характеристики дійсності [4, 24–27]. Трансформуючись зі свідомості людини в мову, концепти здатні вербалізуватися. В. О. Лазарев переконує, що вербалізуються вони не тільки за допомогою лексико-синтаксичних засобів, а й за допомогою таких важливих морфологічних категорій, як час, число, рід [6, 17].

В англійській картині світу концепт роду посідає чільне місце. Ядром родового концепту, на нашу думку, завжди був і залишається поділ на чоловічу та жіночу стать, який відбувається і серед засобів номінацій людей (*he/she*), і серед істот, що складають середній рід англійської мови (*it: he/she*). Сутність незмінна: змінюються рівні вираження, оскільки концепт у разі комунікативної потреби

вербалізується різними засобами (лексичними, фразеологічними, синтаксичними й ін.) [10, 8]. Мова розвивається разом із суспільством, зазнають змін мовні одиниці, структура й уся система.

Формування мети та завдань статті. Мета нашого дослідження – вербалізація концептосфери чоловічого роду давньоанглійського періоду на фактичному матеріалі текстів VII – початку XI ст. Відбір лексичних одиниць виконувався методом суцільної вибірки з епічних, релігійних та історичних пісень, елегій (*Beowulf, The Fates of the Apostles, Juliana, Judith, Widsith, The Battle of Maldon, The Battle of Brunanburh, The Wanderer, Christ and Satan*). Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань:

- згрупувати лексеми, які вербалізують той чи інший концепт у лексико-семантичні групи (ЛСГ);
- виявити домінантні та периферійні концепти концептосфери чоловічого роду давньоанглійського періоду;
- за допомогою когнітивного аналізу визначити, як категоризували світ англійці у VII–XI ст.;
- надати кількісну характеристику лексичних одиниць маркованих чоловічим родом у давньоанглійських творах.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. 1 004 іменники, що складають чоловічий рід виокремлено в проаналізованих давньоанглійських творах. Ми не брали до уваги іменники, які належать до двох чи трьох родів – їхнє вивчення є перспективою нашого подальшого дослідження. Серед виокремлених іменників ми виділили 370 іменників на позначення істот, 634 – неістот. Значна кількість іменників неістот чоловічого роду засвідчує, що категорія роду давньоанглійської мови істотно відрізняється від сучасної англійської мови, у якій іменники на позначення неістот переважно середнього роду, і була граматичною. Однак зсуви, які ми зафіксували у попередніх дослідженнях, вимагали вивчення цієї категорії методом когнітивного аналізу. Категорії, які формуються в процесах пізнання світу всім людством і які утворюють основні рубрики категоризації світу, до того ж, ще, можливо, на довербальному, домовленнєвому етапі існування та формування людини, називаються онтологічними категоріями [5, 237]. Категорія роду англійської мови відповідає критеріям онтологічної, як категоризація всього живого й неживого на *він, вона, воно* відбулася ще задовго до її вербалізації мовними засобами. Концепт міститься у свідомості, де й, отже, відбувається взаємодія мови та культури, тому будь-яке лінгвокультурологічне дослідження є одночасно й когнітивним [3, 12]. Концепт у лінгвокультурологічних текстах, за С. Г. Воркачевим, – це вербалізований культурний смисл [1, 10]. О. О. Селіванова уточнює: “Когнітивна лінгвістика трактує мову як пізнавальне знаряддя кодування та трансформації знань, однак мова є не лише внутрішньою здатністю людини, а й надана людині ззовні та створена незалежно від конкретного індивіда, нав'язуючи йому при засвоєнні свій спосіб категоризації і концептуалізації світу та внутрішнього рефлексивного досвіду етносу” [11, 32]. Когнітивні концепти – це індивідуальні, змістовні ментальні утворення, які структурують і реструктурують навколишню дійсність, а культурні концепти – це колективні змістові ментальні утворення, які фіксують своєрідність відповідної культури [4, 33]. На думку М. В. Піменової, концепт – це уявлення про фрагмент світу. Таке уявлення (образ, ідея, символ) формується загальнонаціональними ознаками, які доповнюються ознаками індивідуального досвіду й особистої уяви [9, 14]. Отже, концепти відображають мовну картину світу народу та його індивідуумів. На думку Г. Ж. Снасапової, мовна картина світу є одним із ключових понять когнітивної лінгвістики. Вона описує реальність у розумінні мовної особистості. Мовне засвоєння елементів дійсності можливе на матеріалі культурних концептів, оскільки вони є фрагментами мовної картини світу [12, 32].

Отже, ми рухаємося від концепту до його вербалізації в мові. Оскільки усне мовлення передусє письмовому, то в перших писемних пам'ятках давньоанглійського періоду мовними знаками відображено те, що досі тільки мислилося, називалося, а потім уже кодувалося мовою. Відповідно до семантичних ознак, лексеми, які вербалізують концептосферу чоловічого роду давньоанглійського періоду, ми згрупували у лексико-семантичні групи (ЛСГ) та підпорядкували певному концепту, тим самим утворюючи його концептуальне поле. Ознака концепту – це загальне підґрунтя, за допомогою якого порівнюються деякі несхожі явища. Ознаки предмета чи явища формують структуру концепту. Структура концепту – це сукупність узагальнених ознак, які є необхідними й достатніми для іденти-

фікації предмета чи явища як фрагмента картини світу [9, 14–15]. Найактуальніші для носіїв мови асоціації складають ядро концепту, менш значимі – периферію. Чітких меж у концепту немає [3, 12]. Ми не аналізували 18 іменників, які є багатозначними. Їхнє значення визначається контекстом, і тому вони можуть входити до різних концептуальних полів. Шість іменників не були віднесені до жодного з концептів. Ми виділили 43 концепти, що утворюють концептосферу чоловічого роду давньоанглійського періоду. Якщо з усіх концептів вирахувати номінації людини (*воїна, моряка, короля та просто особи/людини*), то загальна кількість становить 288, що дає підстави вважати іменники зі значенням *людини* ядром концептосфери чоловічого роду. Будучи маркованими чоловічим родом, вони вказують ще й на андроцентризм того періоду. Однак за концептуальними ознаками ми згрупували ці іменники в різні ЛСГ відповідних концептів. За кількісними ми виділили 10 домінантних концептів.

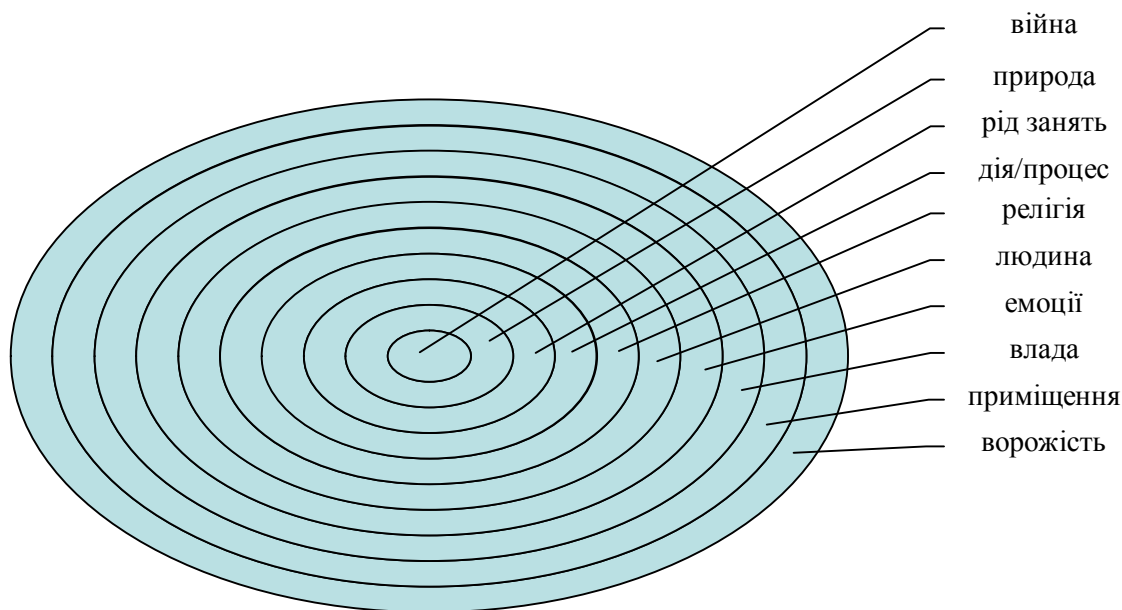

Схема 1. Структура концептосфери чоловічого роду давньоанглійської мови (домінантні концепти)

Так, найрепрезентативним є концепт **війни**, кількість номінативних одиниць якого становить 138, або 14 % усіх проаналізованих. Відзначено велику кількість номінацій одного й того самого позначення, що спричинено кеннінгами, які були поширені в давньоанглійській мові. Ми виокремили 11 ЛСГ концепту **війна**. Ядерними є п'ять:

- ЛСГ 1 **воїна/бійця**, що імплікується власне номінаціями воїна (усього 43 лексеми) – *beadorinc, cempa, dreng, fyrdrinc, gud-beorn* та ін.; **воїна зі зброєю** – *æscwiga* “spear warrior”, *byrnwiga* “a soldier clothed in armour”, *searu-hæbbend* “one having armour”, *sweordfrecra* “a warrior who uses a sword”; **в обладунках** – *lindwigen, randwiga, scildfrecra* “a warrior armed with a shield” та ін.;
- ЛСГ 2 **військові обладунки** – налічує 25 лексем, наприклад: *gudhelm, wigheafola* “helmet”, *rand, hilderand, scild* “shield”, *beadogrima* “war mask” та ін.;
- ЛСГ 3 **зброя** (17 лексем): *gar* “spear, javelin”, *heoru(o), mece, sweord* “sword”, *darof* “dart”, *herestræl* “arrow”, *mægenwudu* “strong spear” та ін.;
- ЛСГ 4 **війна/битва** – 12 лексем, які часто мають метафоричний характер: *handplega* “hand play”, *gudplega, lindplega, camp, gecamp* та ін.;
- ЛСГ 5 **дія** (10 лексем): *heorosweng* “sword-stroke”, *sweordgripe* “sword-grasp”, *sweordræs* “a sword-rush”, *hildewoma* “the crash and rush of battle”, *sweordslege* “stroke of a sword” й ін.

Решта ЛСГ, які налічують у своєму складі менше десяти лексем, становлять периферію концепту: ЛСГ групи **місця проведення битви, інших учасників битви, армії/війська, вбивства, героїзму, військового лідера**. Загальна кількість лексем периферії становить 24. Сім лексем не були віднесені до жодної з ЛСГ: *lad-bite* “wound”, *sindolh* “great wound”, *heorudreor, heorudrync* “blood

coming from the wounds”, *hildegicel* “drop of blood”, *hildetux* “battle tusk”, *hredsigor* “glorious victory”. Отже, чоловічим родом марковані не тільки іменники на позначення людини-воїна, а й інші іменники, які асоціативно структурують концепт війни.

Природа – невід’ємний елемент людського існування. Кількість номінацій, що вербалізують цей концепт, доводить її важливість та вказує на те, що давні англійці поєднували сили природи, її явища з чоловічим началом та маркували номінації чоловічим родом. Концепт **природи** налічує 100 лексичних одиниць. За семантичними ознаками ми об’єднали їх у дев’ять ЛСГ. Три визначаємо як ядерні, а решту сім, що вміщують менше 10 одиниць, як периферійні.

ЛСГ 1 **природне явище** (48 лексичних одиниць) – *hrim* “rime”, *misthelm* “covering of a mist”, *storm*, *dinne* “storm”, *snaw* “snow”, *blostma* “blossom”, *forst* “frost” та ін.

ЛСГ 2 – **водойми** (12 лексем) – *laguflod* “sea, ocean” stream” stream”, *aer* “ocean”, *brimstream* “sea, river” й ін.

ЛСГ 3 – **вогню** включає 11 лексем, серед яких власне номінації вогню – *brine*, *brond* – та пов’язаних із ним явищ – *fyrwylm* “wave of fire”, *lig*, *bryneleoma* “flame” й ін.

Концепт **рід занять** розміщений близько від ядра та структурований ЛСГ: **виконавець** (*ambeht-begen*, *anbyhtscealc* “servant”, *beahgifa* “bracelet giver”, *bora* “one who bears”, *feormynd* “cleanser”), що налічує 66 лексичних одиниць та **сфера діяльності** (*batweard* “ship’s watchman”, *dema* “judge”, *hirde* “shepherd”, *lidend* “sailor”, *rædbora* “counselor”) – 29 лексем.

Концепт **дії/процесу** вербалізується 75 лексемами, наприклад: *slege*, *sweng* “blow, stroke”, *slide* “fall”, *wælræs* “deadly attack”, *wiþersteall* “resistance”, *æðm* “breath” та ін. Концепти **рід занять** та **дія/процес** указують, що чоловічим родом маркувалася діяльність людей. Людина завжди в русі, у пошуку.

Давньоанглійська людина була досить релігійною, що засвідчує чисельність номінацій концепту **релігія**. Номінації трьох ядерних ЛСГ вербалізують: **бога** (28 лексем): *god*, *anwalda*, *beorncyning*, *brego*, *brytta*, *eorðcyning* та ін., **святих** (12 лексем): *apostol*, *ealdorþegn*, *encgel*, *freodowebba*, *sanct* та ін., **диявола** (10 лексем): *awurgda*, *balewa*, *ealdfeond*, *gastbona*, *hellescealc* та ін. Серед периферії концепту – ЛСГ **пекла** (*hellebryne*), **раю** (*neorxnawong*, *boldwella*), **зріха** (*leather*), **іншої нечистої сили** (*mæra*, *scinna*), **релігійної атрибутики** (*wig*, *apostolhad*, *galga*). Вербалізований концепт 64 номінаціями.

Номінацій на позначення людини, що належать до чоловічого роду, включаючи особу чоловічої статі, які не підпали під вербалізацію жодного іншого концепту ми згрупували в окремий концепт **людини з рисами характеру** та номінаціями **частин тіла**. Ядром концепту є ЛСГ **особи** (30 лексем), наприклад: *sawel-berend* “a being with a soul”, *selegist* “a guest in a hall”, *weagesið* “a companion in misery”, *wer* “a being in the form of a man”, *wræctmæcga* “a wretch”, *feðegest* “a pedestrian guest” та ін. Характерним для номінацій частин тіла є те, що переважно лексеми на позначення зовнішніх частин належать до чоловічого роду, наприклад: *hafela* “head”, *heals* “neck”, *lichama*, *banccofa* “body”, *earm* “arm”, *finger* “finger” та ін. Серед лексем на позначення внутрішніх органів тіла ідентифіковано у творах лише одну номінацію, яка належить до чоловічого роду: *breostsefa* “heart”. Зарахування цих номінацій до істот, на нашу думку, походить із тієї мови, у якій, за словами А. Мейс, В. В. Левицького, всі зовнішні органи вважали істотами, а внутрішні – неістотами [8, 205; 7, 8]. Загальна кількість лексем ЛСГ **частини тіла** у досліджуваних текстах становить 19.

Людині притаманні емоції, які є численними в концептосфері чоловічого роду давньоанглійської мови. Концепт **емоцій** структурується позитивними та негативними емоціями. Переважають негативні – 35 із 48 проаналізованих. Ядро складає ЛСГ **ненависть** (10 лексем): *hete* “hate”, *morþorhete*, *wæl-niþ* “deadly hate”, *nið* “hatred” та ін.

Чисельністю номінацій чоловічого роду характерний і концепт **влади** (47 одиниць), ядерною ЛСГ якого постає **людина-лідер**, керівник, власник, куди й належить 39 номінацій: *agendfrea*, *egesa* “possessor”, *baldor* “prince, ruler”, *ealdorman* “elderman”, *eorl* “leader” та ін.

Домінантним є концепт **приміщення** (30 номінацій), який вербалізується 14 номінаціями різних типів приміщень: *gudsele* “hall of warriors”, *torr* “tower”, *wireced* “wine hall”, *beahsele* “a hall in which rings are distributed” та ін. ЛСГ **житло** налічує 10 лексичних одиниць: *ham*, *eodor* “dwelling”, *eorðsele* “cave dwelling”, *feorbuend* “dwelling far off”, *aern* “cottage” та ін. Серед периферії виділяємо **об’єкти житла** та **установи** – шість лексичних одиниць.

Такою самою кількістю номінацій вербалізується концепт **ворожості**. **Людина-ворог** постає ядерною ЛСГ (24 одиниці): *andsaca* “enemy”, *ealdgeniðla* “an ancient foe”, *ealdgewinna* “an old foe”,

ealdorgewinna “vital adversary”, *feond* “fiend”, *feorhgeniþla* “deadly foe” та ін. Решту сім лексичних одиниць є номінаціями ворожості та її проявами: *feondscype*, *heteniþ*, *inwitniþ*, *færniþ*, *here-niþ*, *hetesweng*, *hete-þanc*.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, у результаті проведеного аналізу ми визначили концепти давньоанглійського періоду, які мислилися, а згодом вербалізувалися іменниками чоловічого роду. Серед характерних ознак, за якими давні англійці категоризували все живе й неживе до концептосфери чоловічого роду, ми виділили такі: хоробрість (наприклад концепт війни), сила (концепти природи, влади), активність (концепти рід занять та дія/процес), негатив (концепти емоцій, ворожості) та віра (концепт релігії).

Однак картина світу народів змінюється, структура ознак концепту розширюється за рахунок подальшого пізнання світу. Розвиток науки, культурні процеси поповнюють свідчення про світ [9, 14–15]. З’являються нові концепти.

Перспективою подальшого дослідження є аналіз концептосфер жіночого та середнього родів для встановлення принципів категоризації світу давніми англійцями на *він*, *вона*, *воно* та їхнього впливу на подальший розвиток категорії роду в середньоанглійському та ранньоніованглійському періодах.

Література

1. Воркачев С. Г. Постулаты лингвоконцептологии / С. Г. Воркачев // Антология концептов / [под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина]. – М. : Гнозис, 2007. – С. 10–11.
2. Есперсен О. Философия грамматики / О. Есперсен. – М. : Изд-во иностр. лит., 1958. – 493 с.
3. Карасик В. И. Базовые характеристики лингвокультурных концептов / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Антология концептов / [под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина]. – М. : Гнозис, 2007. – С. 12–13.
4. Карасик В. И. Языковые ключи / В. И. Карасик. – Волгоград : Парадигма, 2007. – 520 с.
5. Кубрякова Е. С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова ; Рос. акад. наук. Ин-т языкознания. – М. : Яз. славян. культуры, 2004. – 560 с.
6. Лазарев В. А. Морфологические категории: антропоцентрический и лингвокультурологический аспекты интерпретации : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка” / Владимир Александрович Лазарев ; Пед. ин-т ФГОУ ВПО “Южный федеральный ун-т”. – Ростов н/Д, 2010. – 51 с.
7. Левицький В. В. Основы сравнительной морфологии германских языков / В. В. Левицький. – Черновцы : Рута, 2004. – 127 с.
8. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков / А. Мейе. – М. : Гос. соц.-эконом. изд-во, 1938. – 510 с.
9. Пименова М. В. Методология концептуальных исследований / М. В. Пименова // Антология концептов / [под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина]. – М. : Гнозис, 2007. – С. 14–16.
10. Попова З. Д. Основные черты семантико-когнитивного подхода к языку / З. Д. Попова, И. А. Стернин // Антология концептов / [под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина]. – М. : Гнозис, 2007. – С. 7–9.
11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
12. Снасапова Г. Ж. О проблемах языковой картины мира различных культур / Г. Ж. Снасапова // Инновационные научные исследования : материалы Междунар. науч.-практ. конф. по философии, филологии, юрид. и пед. наукам. – Горловка : [б. и.], 2010. – С. 32–34.
13. Штелинг Д. А. Грамматическая семантика английского языка : учеб. пособие / Д. А. Штелинг. – М. : МГИМО, ЧеРо, 1996. – 254 с.

Статтю подано до редколегії
31.03.2011 р.